

DRUGA PROLETERSKA BRIGADA

POČETAK NASE OFANZIVE NA DESNOM KRILU

Početak četvrte neprijateljske ofanzive, 2. proleTERSka brigada dočekala je u rejonu Livno — Duvno — Sujice. Sa 4 proleTERSkom i 2. dalmatinskom brigadom, ona je bila u sastavu 2. proleTERSke divizije.

Pošto ovaj rejon u prvoj fazi nije bio obuhvaćen neprijateljskim operacijama, to je 2. proleTERSka brigada taj kratki predaš, pred početak protivofanzivnih operacija naših jedinica, iskoristila za svoje vojnopolitičko uzdizanje i organizaciono učvršćenje. Tako je tih dana od novopridošlog ljudstva bio formiran (pored postojećih četiri) i 5. bataljon brigade.¹ Pored pet bataljona, brigada je u svom sastavu imala: Četu pratećih oruđa, Štabnu četvu, brigadni sanitet i intendanturu.

Kao i do tada, brigada je spremno dočekala naređenje štaba divizije da se iz rejona Duvno prebaci u rejon sela Trebistovo. Po hladnoj, mračnoj i kišovitoj noći 8/9. februara, brigada je u dve kolone izvršila pokret u određenu prostoriju. Prva kolona (u sastavu 2. i 3. bataljon) stigla je u 6 časova i razmestila se: dva bataljona u zaselak Luke, a 3. bataljon na prostoru s. Krajinovići — s. Čupići. Druga kolona (sastava 1, 4, i 5. bataljon sa ostalim delovima brigade) stiže tek oko 9 č. i razmešta se: 1. bataljon u s. Krekića, 4. bataljon u s. Čutura; štab brigade, Četa pratećih oruđa, 5. bataljon i sanitet u s. Bošić; brigadna intendantura u s. Petrović.

Selo Trebistovo se nalazi na jednom platou visokom oko 1.000 m nadmorske visine. Tek što smo stigli dobili smo nare-

¹ Kao izvornu građu, pored ličnih sećanja, koristio sam: dnevnik Ljubodraga Eurića, dnevnik Miodraga Milovanovića Luneta, Zbornik dokumenata, tom IV, knjiga 10. i 11.

denje za napad na Posušje. Iako posle napornog marša, umorni, pokisli, prozebli i neispavani, izvršili smo pripreme i do 18 časova 9. februara napali na Posušje zajedno sa 2. dalmatinskom brigadom. Dok su se borci odmарali štab brigade je napisao zapovest za napad. Istovremeno su 4. proleterska i 4. dalmatinska brigada napale Imotski.

2. dalmatinska brigada, kao severozapadna kolona, napada pravcem: s. Vučipolje — Orlov Kuk — s. Jukići, obuhvatajući Posušje sa zapadne strane; 2. proleterska brigada imala je zadatak da sa severa napadne na Posušje i preseče komunikaciju Posušje — Mostar, obezbeđujući s te strane napad na Posušje. Za izvršenje tih zadataka odlučeno je da *severna kolona* (u sastavu 1. i 3. bataljon sa Četom pratećih oruđa), pod komandom komandanta brigade napada: 1. bataljon pravcem Snežnica — Radovan — Posušje; 3. bataljon pravcem s. Krajinović — Gradine — Rastovača obuhvatajući Posušje sa istočne strane; Četa pratećih oruđa da minobacačkom vatrom podržava napad 1. bataljona; divizijska artiljerijska baterija da vrši artiljerijsku pripremu sa početkom u 17,30 č. *Jugoistočna kolona* (u sastavu 2. i 5. bataljon sa jednim pionirskim odeljenjem), pod komandom zamenika komandanta brigade, vrši pokret pravcem s. Police — s. Širića Brijeg — čisteći sela s. Braćanec, s. Bašići, Rujan i u rejonu sela Vranić izbija na komunikaciju Posušje — Mostar koju će onesposobiti za prolaz, zatvarajući pravac od Mostara. Rezerva (4. bataljon) da obezbeđuje pozadinu brigade, naročito od pravca s- Rakitno, gde se prema obaveštajnim podacima nalazi nešto domobransko-ustaške milicije. Sanitet se razmešta u zaselak Sobać. Borbeni znaci su nam bili: »Prodor-pobeda«.

Pošto je izdata zapovest, krenuo sam sa štabovima 1. i 3. bataljona i komandom Čete pratećih oruđa iz rejona Snežnice u borbeno izviđanje terena sa zadatkom određivanja pravca podilaženja i zauzimanja polaznog položaja za napad, kao i određivanje vatrenih položaja i ciljeva za gađanje pratećih oruđa. Sa Snežnice, na kojoj je duvao jak i hladan vetar osmatrali smo kosu Radovan, gde su bili istureni položaji neprijatelja. Odmah popodne jedinice brigade su počele sa pokretima ka svojim polaznim položajima za napad, jer je i njima trebalo stvoriti vreme da do početka napada osmotre teren, odaberu ciljeve i utvrde zadatke.

Sektor Posušje — Imotski branili su delovi »6. pešadijske divizije« neprijatelja čiji je štab bio u Mostaru. Šira odbrana

Posušja nalazila se na liniji Radovan — s. Jovići, na kojoj su ustaše izgradile sistem bunkera, čije su posade bile naoružane teškim mitraljezima.

Pojavu naših jedinica u rejonu sela Trebistovo prvo je opazila neprijateljska milicija, koja je brzo bežala i obavestila posadu u Posušju. Zapovednik milicije u s. Trebistovu je — kako stoji u neprijateljskom izveštaju — namerno napustio Trebistovo i zaposeo kote Oštro i Oluju« da bi se partizani pohvatali i pobili«. Zapovednik pododseka Posušje, dobivši podatke — o našem nailasku, uputio je dve čete u pravcu sela Vučipolja sa zadatkom da blokira Trebistovo sa severa i istoka, a jednoj četi dao zadatak da napada sa juga. Naša iznenadna pojava u rejonu sela Trebistovo, a još više brzina u izvršenju napada na Posušje (istog dana u 18.00 časova) ošamutila je neprijatelja i svi njegovi potezi bivaju osujećeni. Od ove tri čete, prema priznanju samog neprijatelja, nije bilo nikakve koristi; naprotiv, u 18,45 č veze sa njima nije bilo i za njih se u Posušju nije ništa znalo.

U 17,30 č počela je naša artiljerijska priprema. Dve haubice, sa prostorije s. Mrvenji — s. Čitluk, podržavaju napad naših jedinica. Ovo je jedan od ređih slučajeva kada su naši napadi bili podržavani haubicama, pa zbog toga smo našim artiljercima opraštali izvesnu nepreciznost. Dosta granata nije ni eksplodiralo, ali je moralni faktor bio važniji od materijalnog učinka. Za razliku od artiljerije, vatra minobacača naše Prateće čete, koja je podržavala 1. bataljon pri zauzimanju neprijateljskih položaja u rejonu Radovana, bila je do te mere precizna da je bilo milina posmatrati iz rejona Snežnice kako na 300 m ispred streljačkog stroja 1. bataljona eksplodiraju minobacačke granate. One su stvarno krčile put pešadiji i neprijateljski otpor je brzo slomljen na Radovanu: bunkereri su bili zapaljeni, a naš 1. bataljon je u silovitom jurišu sam zauzeo Posušje. Jedinice 2. dalmatinske brigade i naš 3. bataljon su zakasnili. Koliko je neprijatelj bio iznenađen napadom na Posušje, potvrđuje i njegov izveštaj koji citiramo: »Postava Radovan je oko 19,30 čas. već bila zauzeta po partizanima i bunkereri zapaljeni — te su partizani obišli Posušje sa jugoistočne strane, strojno-puščanom vatrom oko 22 h. stvorili paniku kod ostatka posade koja se razbežala i od iste je do sada u Goricu i Saviće pristiglo oko 50 momaka sa jednim zastavnikom. Po zauzeću Posušja od strane partizana naišao je naš kamion sa streljivom iz Mostara¹ ne znajući za događaje ušao u Posušje te je zarobljen sa

stremljivom. Telefonista posade Posušje, čim su nastale ulične borbe, ostavio je direktnu vezu sa Mostarom i pobjegao je — tako da se je moglo po izvješću zap. posade Imotski sa Mostarom govoriti do pola noći, kada mu se je javilo Posušje i to jedan partizan koji se izdao za pripadnika 2. proleterske udarne brigade«. Taj »partizan« bio je komandant naše brigade Ljubodrag Durić koji je vodio ovaj razgovor sa ustaškim bojnikom Franc Sudarom. Kamion od 25 sanduka municije, koju smo zaplenili, dobro nam je došao.

Još u toku noći su 2. i 5. bataljon izbili u rejon sela Rujan i Vranić gde su zaposeli položaje štiteći Posušje od pravca s. Široki Brijeg. U borbama za Posušje i oko njega iznenađeni neprijatelj bio je ne samo potučen već i raspršen na sve strane, tako da smo ih u toku 10. februara hvatali preobučene u ženska odela. U 1. bataljonu poginula su dva druga: Miloje Nikolić iz Ivanjice i jedan drug iz Grahova, (čijeg se imena ne sećam) a jedan je teže ranjen; 3. bataljon je imao jednog poginulog i jednog ranjenog a 5. samo jednog ranjenog. Po zauzeću Posušja 3. bataljon je upućen u selo Vraniće da pojača bočna obezbeđenja u rejonu Posušje — Imotski.

Ustaše 10. februara oko 12.00 č. pokušavaju da povrate Posušje, ali 1. bataljon uz sadejstvo delova 2. dalmatinske brigade i naših jedinica iz rejona selo Vranić, ponovo razbijaju ustaše nanevši im velike gubitke. Istovremeno su 4. proleterska i 4. dalmatinska brigada, oko 16-30 č, probile širu odbranu Imotskog na liniji sela Kutleše — selo Đuzele i otpočele napad na Imotski, a u toku noći ga i zauzele. Prema izveštaju »6. pešadijske divizije« ustaški gubici su veliki: 20 poginulih među kojima dva komandira četa; 36 ranjenih i 407 nestalih. Zaplenjena je velika količina oružja, municije, odeće, obuće i hrane.

Sve do 11. februara neprijateljska avijacija nije vršila efikasne napade usled nepoznavanja situacije na bojištu. Njena dejstva bila su više orijentisana na izviđanje i bombardovanje naše pozadine gde i nije bilo naših jedinica. Tek po padu Imotskog, kada su bili potpuno razbijeni i odbačeni prema Ljubuškom i Kočeninu, neprijateljski avioni kruže iznad nas. Bombardovani su položaji 1. i 2. bataljona. Poginula su nam tri druga: zamenik komesara bataljona Đurakić iz Ljubića, zatim Stanković, ne sećam se odakle je i još jedan drug; ranjeni su 4 druga i 1 drugarica.

Po naređenju štaba brigade 4. bataljon je 13. februara čistio selo Rakitno. Ubijene su 2 ustaše, a milicija pohvatana

i puštena kućama. Potpunim razbijanjem neprijateljskih formacija u trouglu Posušje — Imotsko — Kočerin, stvorena je solidna baza za upad u dolinu Neretve. Gledano u celini, 2. proleterska brigada je uspešno izvršila postavljene zadatke i uz sa dejstvo dalmatinskih jedinica oslobodila Posušje i osujetila pokušaj neprijatelja da ga povрати; obezbedila je od Mostara bok čitave naše grupacije.

Napad 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade izazvao je paniku u neprijateljskim redovima, naročito u njihovim višim komandama. Baš ova dejstva oko Posušja navela su neprijateljsku komandu na odluku o povlačenju snaga iz Imotskog, što se vidi i iz neprijateljske dokumentacije.

Brigada se u ovim dejstvima naoružala i moralno i materijalno, što će joj koristiti u sledećim naporima i akcijama. Naročito veliku korist je imao novoformirani 5. bataljon kome su ove akcije bile vatreno krštenje, izvršivši uspešno sve postavljene zadatke.

UPAD U DOLINU NERETVE

Posle uspešno završenih akcija u rejonu Posušje — Imotski 2. proleterska divizija dobija zadatak da čisti dolinu Neretve i zatvori pravac od Mostara, obezbeđujući time dejstva 1. proleterske divizije prema komunikaciji Konjic — Sarajevo i 3. divizije za likvidaciju Prozora i Konjica.

U sklopu takvih zadataka, 2. proleterska brigada je 13. februara (izuzev 4. bataljona koji se već tamo nalazio) vršila pokret na prostorijsu sela Rakitno. Ovo selo, razbacano u zaseocima, nalazilo se na goloj i snežnoj visoravni, na oko 1.000 m nadmorske visine, izloženo je u ovo vreme hladnoći i vetrovima. Sa ove prostorijske trebalo je da se brigada što pre prebaci u dolinu Neretve kao prethodnice divizije, da ovlada Drežnicom i poruši obe komunikacije prema Mostaru. Zatvarajući ovaj pravac, obezbedila bi desni bok i pozadinu dejstva naše divizije. Prebacivanje i sam boravak u rejonu sela Rakitno, brigada je vršila vrlo oprezno, vodeći računa da se ne otkrije neprijateljskoj avijaciji koja je ovih dana bila vrlo aktivna i nanosila nam skoro veće gubitke u ljudstvu i materijalu nego h neprijateljske formacije sa zemlje. Otkriveni teren u rejonu s. Rakitno, a uz to još pokriven belim snegom, bio je idealan za neprijateljska dejstva iz vazduha. Tako se i desilo da su nam otkrivši intendanturu samo u toku jednog dana ubili 13 konja.

Poučen ovim iskustvom štab 2. proleterske brigade je došavši u zaselak D. Potklečani nastojao da što pre rastereti ovu prostoriju velikog broja ljudstva. Posle malog predaha naredili smo 1. i 4. bataljonu kao najodmornijima da već 14. februara u 20.00 č izvrše pokret, a ostale jedinice da to učine 15. februara u 2.00 č. U prethodnici divizije krenuli smo besputnim terenom. Trebalo je preći planinu Štitor pokrivenu debelim snegom a visoku oko 1.300 m. I ono malo puteljaka i kozijih staza što je ucrtano na vojničkim sekcijama bilo je pokriveno dubokim snegom, tako da smo se držali više pravca nego li nekakve staze. Po ovakvom bespuću trebalo je preći planinu pa se preko Derališta i Raskršća spustiti u Karamanove klanice i Dragu, sve do rečice Drežanke i sela Striževa. Ovaj marš je ostao u sećanjima boraca po mnogo čemu. Trebalo je sa bolnicom i komorom savladati sneg visine i do 2 m, a u Karamanovim klancima i strmim niz koje smo se više šuljali nego hodali.

Trebalo je videti tu neravnopravnu borbu ljudi i životinja s prirodom. Naročito su se izmučili i najviše nastradali tovarni konji. Pod teretom upadali su do trbuha u sneg i bespomoćno se koprcali. I pored svih napora da se spasu nije se uspevalo u tome. Konji su ostajali ležeći na snegu znojavi i iscrpljeni i samo podrhtavanjima odavali da su još živi.

Bilo ih je žalosno gledati kako umiru tiho i nečujno. Konj je bio verni pratilac partizana u ratu. On mu je nosio potrebe za život i borbu. Zajedno su bili u borbi, na maršu i odmoru. Skidali smo teret sa njih i tovarili ga na sebe, pridržavali ih u hod, masirali ih našim promrzlim rukama. Tako smo mnoge i spasili. Ostali su samo oni koji nisu imali snage da nose ni svoje sopstveno telo. Dok se skoreli sneg pod konjskim kopitama prolamao, dotle je borca u većini slučajeva držao na površini, pa su borci nešto lakše išli, mada je bilo i takvih koji su upadali u sneg do grla. Svaki korak je neizvesnost. Dok jednu nogu čupaš iz snega druga pod teretom ovog napora i sama upada u njega. Ako se slučajno održiš na površini, moraš vešto da balansiraš.

Klanac i Draga ovih dana i noći ličili su na neki klizačko-skijaški teren. Niz te strmine klizalo se sve od boraca do kuhinjskih kazana. Borci su se više šuljali na leđima nego na nogama. Trebalo je videti teškog ranjenika u ovoj mrzloj februarskoj noći kako sedi na samaru slabačkog i od umora iznemoglog konjića koji svaki čas posrće upadajući čas prednjim čas zadnjim nogama u sneg i boreći se da se iz njega izvuče.

Koliko je puta on spao sa samara, iako su ga pridržavali jednostavno zbog toga što je konjić padao i dizao se! I tako celu noć. Bez roptanja na umor, bez sna i topline.

Kako-tako ovuda je prošla čitava 2. proleterska divizija. U toku noći, 14/15. februara, savladali smo sve ove nedaće i neispavani, skoro bez snage od umora, susreli smo prve sunčane zrake u proletnje toploj, zelenoj i skoro rascvetanoj dolini rečice Drežanke. Očigledan uticaj sredozemne klime. Kao da smo iz pakla sišli u raj. Brigada je zastala da uzme snage u zaseocima sela Striževa. Negde oko podne, 15. februara, iz sna su nas probudile eksplozije avionskih bombi, koje padaju sa velikih visina, ogromne i teške. Dolina se ori. Na sve strane lete komadi gvožđa, kamenja, zemlje i drveća. Začas se sve pretvorilo u pakao. Nigde zaklona da se zaštitiš. Vičemo na komordžije i kuvare što im vatre dime a konje nisu maskirali. Da li je komordžijama u ratu najlakše? Da li je istina da oni zabušavaju? Naprotiv! Njima je bilo najteže. Dok se svi posle borbe ili napornog marša odmaraju, od njih se traži da prikupe hranu i sprema je. A sada da je kuvaju, ali da im vatra ne dimi! Stvarno se tu treba snaći! Oni su bili nosioci glavnog tereta posla i sada posle ovog napornog marša. Nisu ni mislili na odmor, jer su znali da borce treba nahraniti i da je to njihova briga. Zadovoljni su samo da ih niko u tome ne uznemirava. A partizanski rat ne poznaje granicu prvog borbenog reda i pozadine. Evo, tu u Striževu, od gelera avionske bombe izrešetan je u jednom bataljonu kuhinjski kazan u kojem se kuvao ručak. Iz njega su potekli mlazevi masne čorbe zalivajući vatru ispod sebe i šireći miris izgorelog mesa i masti. I neki konji su nastradali. Srećom među borcima je bilo samo nekoliko lakše ranjenih.

Odmah po dolasku u selo Striževo štab 2. proleterske brigade pristupio je pripremi napada na Drežnicu. Oko podne održan je sastanak sa štabovima bataljona na kome im je izdata zapovest i precizirani zadaci. Brigada je formirala tri kolone:

— prva kolona (2. i 3. bataljon) imaju zadatak: 2. bataljon da napadne železničku stanicu Drežnica a 3. bataljon utvrđenje na desnoj obali Drežanke. Napad vršiti sa po jednom četom, jer teren ne dozvoljava razvijanje i efikasna dejstva većih snaga. Dejstvovati energično i ne dozvoliti neprijatelju prebacivanje na levu obalu Neretve; skelu na Neretvi uzeti u svoje ruke! Podvučena je važnost brzog izvršenja ovog zadatka jer od njega zavisi kako će ostale kolone izvršiti svoje zadatke, a i zadatak

4. proleterske brigade koja treba da prođe kroz železničku stanicu Drežnica, radi zauzimanja Jablanice;

— druga kolona (1. i 4. bataljon sa dve čete 5. bataljona i Pionirskim odeljenjem) pod komandom zamenika komandanta brigade, da se što pre prebaci preko Neretve i sa glavnom 1. bataljona zatvori komunikaciju u rejonu Bijeli potok — Bijela — k. 107 rušeći most preko Bijelog potoka u rejon k. 107; 4. bataljon, pojačan delovima 1. bataljona da čisti s. Gornje Selo i Jasenjani; pioniri i dve čete 5. bataljona će rušiti komunikacije prema Mostaru.

— treća kolona (jedna četa 5. bataljona i Pionirsko odeljenje) ima zadatak da ruši železničku prugu prema Mostaru.

Borbeni znaci jedinica bili su: za 15/16. »Velež—Vulkan«, a za 16/17. februar »Kidaj-prugu«. Pošto od s. Striževa do železničke stanice Drežnica ima dobrih 10 km, to je pokret za napad izvršen 15. februara u 17.00 č, a napad je usledio oko 20.30 č.

Italijanska posada u Drežnici bila je jačine jedne čete i za obezbeđenje železničke stanice, gvozdenog železničkog mosta preko Drežanke i žičane skele preko Neretve, izgradila je utvrđenje. Kasarna za smeštaj vojnika bila je opasana oko 3 metra visokim kamenim zidom, u kome su izgrađeni betonski bunker, postavljeni tako da se kroz njihove puškarnice stvarao sistem mitraljeske vatre koji je štitio prilaz kasarni sa svih strana. Naročito je vatrom automatskog oružja bio pokriven prostor oko mosta, železničke stanice i skelskog prelaza. Pored mitraljeza i ručnih bombi Italijani su imali i minobacače.

Pokret naših snaga prema Drežnici bio je tako iznenađan da ga je neprijatelj otkrio avio-izviđanjem tek 15. februara u rejonu Striževa. Po pristizanju u rejon Drežnice naša prva kolona je iz pokreta izvršila napad i to svaka četa na svoj objekat; 2. četa 2. bataljona je brzo ovladala železničkom stanicom jer je njena posada jednostavno utekla u utvrđenje — kasarnu. U stanici se u tom trenutku nalazio voz, ali je čim je počela borba odmah krenuo i uspeo da umakne u pravcu Mostara. Skelu smo zaplenili neoštećenu i jednog Italijana zarobili.

Zauzimanje utvrđenja — kasarne nije išlo tako lako. Posada je davala žilav otpor. Zasipali su mitraljeskom i minobacačkom vatrom čitav prostor oko utvrđenja. Naši bombaši, koristeći se mrakom, uspeali su da podiđu bunkerima, ali su iz puškarnica bivali zasipani ručnim bombama koje Italijani nisu štedeli, pa se u noći stvorila vidljiva zavesa od plamena i dima.

No, i pored toga naši bombaši su uspevali da se privuku bunkeru i kroz puškarnicu ubace po koju bombu od koje bi nastala kuknjava posade bunkera. I 3. četa 2. bataljona je orijentisana na zauzimanje utvrđenja, jer su delovi 3. bataljona upućeni na obezbeđenje od s. Vrđi. Pošto utvrđenje nije likvidirano u prvom naletu, privučeni su minobacači i protivtenkovski top da bi se napad ponovio, s tim da ostale kolone kreću na zadatak bez obzira na utvrđenje. Tako je 4. proleterska brigada u razmaknutoj koloni prolazila kroz stanicu i prugom išla ka Jablanici; naš 1. bataljon je podilazio skeli i pripremao se za forsiranje Neretve. Negde oko 1.00 č 16. februara, po ponoći naišla je od pravca Mostara, komunikacijom na levoj obali Neretve, motorizovana kolona u pravcu Jablanice. Kada je sredina kolone bila u visini naših vatrenih položaja sa kojih smo napadali utvrđenje u Drežnici, svu smo vatru orijentisali na ovu kolonu, jer na levoj obali Neretve još nije bilo naših snaga. Iznenadna i efikasna vatra zbunila je neprijatelja; kolona se zaustavila i nije mogla da preduzme ma kakav organizovaniji otpor. Stvarno su bili u vrlo teškoj situaciji. Put u kanjonu Neretve je ukopan u kamenitu i strmu stranu njenog klanca, tako da smo mi sa druge obale reke iz naših oruđa prikivali Italijane uz te strmine. Ovo nas je i omelo da u toku noći nismo uspeli, i pored svih pokušaja, da likvidiramo utvrđenje u Drežnici a danju se na to nije smelo ni pomišljati.

Preko dana smo osmatrali i vršili pripremu da iduće noći likvidiramo utvrđenje. Iz neprijateljske dokumentacije se vidi da se radilo o »1. motorizovanom bataljonu pešadije iz 260. pešadijskog puka« koji je bio upućen da pojača garnizon u Prozoru, koga su naše snage napadale. Uspešnim dejstvom mi smo ovaj neprijateljski bataljon prikovali za zemlju i pristupili organizaciji njegovog likvidiranja. Pošto se on nalazio na pravcu kojim je trebalo da prođe naša druga kolona to je ona i dobila zadatak da ga likvidira. Počelo je da sviće. Usled snažne vatre iz neprijateljskih utvrđenja po skelskom prelazu, danju se ovde nije moglo preći. Zbog toga su 1. i 4. bataljon poseli kose iznad željezničke stanice (zaključno do k. 373) sa zadatkom da u toku dana stalno drže neprijateljsku motorizovanu kolonu pod mitraljeskom vatrom i ne dozvole joj ma kakav pokret, a u prvi sumrak pristupe likvidaciji. Za ovu akciju tražili smo od 4. proleterske brigade da odvoji jednu četvu i u mestu s. D. Grabovica, u kome se nalazi viseći mostić preko Neretve, prebaci je na levu obalu i putem uputi ka neprijateljskoj koloni sa zadat-

¹¹ Neretva *i*

kom da je u sadejstvu sa našim 1. bataljonom likvidira. Dok se ova četa približavala neprijatelju, bombaši 1. bataljona su u prvi sumrak pod neprijateljskom vatrom prebacivani skelom preko Neretve. Kako je koje bombaško odeljenje prebacivano ono je upućivano u borbu i u sadejstvu sa četom 4. proleterske brigade ubrzo je likvidiran italijanski bataljon, i tom prilikom zarobljen veći broj ljudstva i zaplenjeno dosta materijala.

Pošto je prebacivanje skelom išlo dosta sporo, to su 3. i 4. bataljon otišli u D. Grabovicu, gde su preko visećeg mostića prešli na levu obalu Neretve i putem se uputili na svoje zadatke: 4. bataljon u s. Gornje Selo, a 3. bataljon u s. Jasenjane, hvatajući usput ostatke neprijateljskog motorizovanog bataljona, koji su se sakrivali u uvalama, propustima i jarcima. Tako je ceo Italijanski bataljon bio zarobljen. Svi pokušaji italijanske komande iz Mostara da spase ovaj bataljon ostali su bez uspeha, iako mu je poslala u pomoć bataljon »AC« sa zadatkom da pomogne uspostavljanje situacije (misli se na Drežnicu, pr. autora) i da uspostavi vezu sa Jablanicom. Isto tako komandant divizije »Murđe« šalje mu u pomoć blindirani voz, čija posada nije ni pokušala da opravlja porušenu prugu, a da i ne govorimo o nekom napadu. Stigla su mu i dva blindirana automobila, u stvari dve tankete, ali naš protivkolac ih je začas obe direktnim pogocima uništio, pa se i one nisu mogle vratiti u Mostar. Komandant divizije »Murđe« u svom izveštaju komandi 6. armijskog korpusa od 16. februara između ostalog kaže: »Pošto nisam imao na raspoloženju formaciju V.A.C. (četnici, pr. autora) koje još nisu mobilisane i pošto je bilo hitno da se dadu pojačanja za Prozor, odredio sam I bataljonu 260. pješ. puka, koji je nažalost zaustavljen na visini Drežnica od jake neprijateljske vatre. Bataljon je još uvek u nemogućnosti da produži nastupanje. Nadamo se da će to moći večeras koristeći mrak. Propali su pokušaji da se s njim povežem zbog neprijateljskog otpora i zbog puta koji je zakrčen napuštenim motornim vozilima od kojih su neka teško oštećena. Radi zaustavljanja daljeg prodiranja prema Drežnici uputio sam preko visova na desnoj obali Neretve bataljone V.A.C, pravoslavnih iz Blagaja i uputiću istim pravcem još jedan bataljon V.A.C, koji je već u pokretu iz Nevesinja. U momentu kada je ovaj izveštaj pisan već su bile pokopane sve nade komandanta divizije »Murđe« kao što je bila pokopana i čitava divizija od Drežnice do Prozora.

U prvi sumrak 3. četa 2. bataljona naše brigade je, kad i 1. bataljon, prešla preko Neretve i napala na tvrđavu, koju smo

preko dana uspešno tukli minobacačkom i protivtenkovskom vatrom. Mislili smo da je neprijatelj demoralisan, jer smo imali nekoliko direktnih pogodaka u samu kasarnu. Razvila se žestoka borba oko utvrđenja. Ovog puta bombaši 3. čete imali su glavnu reč. Italijani pružaju neočekivano jak otpor. Čitava četa se probila do zidina utvrđenja. Bombaši ubacuju bombe kroz puškar-nice i hvataju vruće mitraljeske cevi otimajući ih od neprija-teljske posade. Jurišaju na vrata i provaljuju unutra. Oko 22.00 č prestaje svaki otpor neprijatelja.

Četa Grebića² se zaista junački borila; 7 drugova iz čete je bilo ranjeno i skoro je svaki borac bio okrznut parčadima bombi. Od 52 člana neprijateljske posade, 13 ih je ostalo u ži-votu. Pričalo se da je trećinu poginulih ubio sam fašistički oficir »crnokošuljaš« po čijem su naređenju i pružali ovoliki otpor. Zadobijen je veliki plen na sektoru Drežnice: 23 kamiona puna municije, nešto hrane i vojničke opreme, dve tankete, jedan motocikl, 4 teška minobacača, 5 teških mitraljeza, 11 puškomi-traljeza, 230 pušaka, 16 revolvera, oko 300.000 mitraljeske i puš-čane municije, 650 mina za bacače; zarobljeno je 286, a mrtvih je bilo oko 120. Uništen je ceo »jedan bataljon 260. pešadijskog puka« na čelu sa pešadijskim pukovnikom Franceskom Metela.

U Drežnici je radi prikupljanja i evakuacije plena zadr-žan 2. bataljon naše brigade. Štab brigade je po zarobljenom italijanskom oficiru uputio pismo italijanskoj komandi u Mo-star, u kome se, pored ostalog, predlaže zamena zarobljenika. Kao mesto pregovora određen je most kod mesta Bijela. Za vo-đenje pregovora štab divizije je odredio komandanta 2. prole-terske brigade. U zakazano vreme automobilom je došlo neko-liko italijanskih oficira na pregovore, o čemu postoji i neprija-teljski izveštaj:

»Oficir I/260-og zarobljen od partizana stigao je u Mostar naveče 17. (prim, februara) sa pismom Druge proleterske bri-gade koja javlja da je bataljon savladan, 286 zarobljenih, među kojima komandant, i mnogo ranjenih vojnika.

Oficir ovo potvrđuje.

Partizanska komanda traži:

1. Hranu za 5 dana za zarobljenike;
2. Obustaviti vazдушna bombardovanja sela, kaznu stre-sanje zarobljenika;

² Većina boraca u njoj je bila iz okoline Čačka.

3. Lijekove za ranjene;
4. Izmjena zarobljenika sa Hercegovcima i Crnogorcima.

Odgovoreno je:

1. Da internacionalni ratni zakoni na koje se oni pozivaju predviđaju snabdijevanje zarobljenika; ipak ovaj put, a da bi olakšali našim vojnicima, biće data hrana za 3 dana za označeni broj;

2. Akcije vazduhoplovstva odgovaraju ratnom zakonu, i stoga sela posjednuta od partizanskih snaga su zakonski ratni objekti. Moraju oni da izbjegavaju prisustvo civilnog stanovništva;

3. Odobrena potrebna količina lijekova zbog liječenja naših ranjenih zarobljenika;

4. Za izmjenu zarobljenika neka traženja dostave vlastima radi ispitivanja i odobrenja.«

Do razmene nije došlo; oni su produžili da bombarduju sela a mi smo zarobljene Italijane upotrebili za nošenje ranjenika.

Ovih dana je u italijansko-ustaškoj komandi u Mostaru vladala velika panika. U očekivanju napada naših snaga na Mostar, oni su privlačili jedinice, gde-god su mogli naći kakvu rezervu. Pošto nisu imali mnogo snaga slobodnih, glavni oslonac su bile četničke formacije. Već 17. februara, oko 15 č, jedna četnička grupa u jačini od oko 200 četnika stigla je u s. Prigradeni, dok se druga u jačini oko 800 četnika sa 1. bataljonom 55. pešadijskog puka Italijana kretala desnom obalom Neretve u pravcu s. Goranci. U isto vreme Italijani očekuju, 18. februara, dolazak u Mostar oko 2.000 četnika, a i dalje ih užurbano mobilišu.

U međuvremenu, 4. bataljon naše brigade je zamenio 1. bataljon koji je bio u zasedi na kosama iznad zaseoka Bijela, na desnoj obali Bijeli potok. 18. februara četnici su se pojavili u s. Ravne. Noć, 18/19. februara, naš 3. bataljon (ojačan četom iz 1. bataljona) napao je četnike na položajima u rejonu s. Ravne i proterao ih iz ovog sela. Ubijeno je 6 četnika, nekoliko ih je zarobljeno i zaplenjeno: 1 teški bacač, 10.000 metaka i nešto hrane. Ova uspela akcija 3. bataljona je iskorišćena da se zadrže položaji u rejonu sela Ravne, pa su tamo upućene i ostale dve čete 1. bataljona kome je upravo i bio poveren ovaj zadatak. Ova odluka štaba brigade nije bila dovoljno celishodna, jer je bataljon bio odvojen od glavnine brigade na položaju koji nije bio pogodan. Tu našu grešku 1. bataljon je platio skupo; 21. fe-

bruara bio je napadnut od četnika i odbačen iz s. Ravno na desnu obalu r. Bijeli potok uz gubitke 7 mrtvih, 22 ranjena i 4 nestala. Kad se uzme u obzir da smo samo sa nekoliko teže ranjenih (od kojih je 1 podlegao ranama) izveli čitavu operaciju oko Drežnice, onda se tek vidi koliko je ovaj bilans borbi i žrtava 1. bataljona nepovoljan.

Posle ovog iskustva očekivali smo ozbiljnije okršaje sa neprijateljem. Verovali smo da će on preduzeti ofanzivne akcije, pa smo rasporedili naše snage po sledećem: 4. bataljon, odmah po pristizanju 18. februara, smenio je 1. bataljon u zasedi na komunikaciji kod sela Bijela, gde je i ostao do kraja našeg bavljenja na ovom terenu; na desnoj obali r. Bijeli potok nalazio se 1. i 3. bataljon; 1. bataljon je tu ostao do kraja, a 3. je 23. februara prebačen u s. Gornje Selo gde se nalazio 5. bataljon sa intendantom i Pratećom četom. Pošto smo očekivali napad neprijatelja, to smo intendanturu sa delom pratećih oruđa iz ovog rejona prebacili u rejon s. Sjenica. 2. bataljon se prebacio na levu obalu Neretve u rejon Drežnice — Čitluk — s. Gornje Selo. Stab 2. proleterske brigade smestio se u s. Čitluk.

Naši borci, a verujem i stanovnici sela Jasenjani i Gornje Selo dobro su zapamtili deset provedenih dana u ovom rejonu. Ovi položaji su iz dana u dan bili zasipani bombama od najvećeg do najmanjeg kalibra. Neprijateljski avioni su formalno po ceo dan visili nad našim položajima, mitraljirajući sve što bi osmotrili, a tukli su i nasumice. Pored svakodnevnog bombardovanja, naši položaji u rejonu s. Jasenjani bili su i noći i danju tučeni artiljerijom iz rejona s. Bijelo Polje i minobacačima iz rejona s. Ravne. Talasi od po i do 20 italijanskih »savoja« i nemačkih »meseršmita« su se smenjivali u vazduhu, koristeći blizinu mostarskog aerodroma. Mi smo koliko smo mogli preduzeli mere zaštite od ovih bombardovanja. Svi borci brigade su danju boravili van naselja, na položaju ili u skloništima. Oni koji su bili na položaju izgradili su sebi zaklone od kamena ili od parčadi eksplozivnih granata. Za skloništa smo koristili pećine kojih je bilo na ovom terenu, i to naročito oni drugovi koji nisu bili na položaju. U prvi sumrak smo se spuštali u selo na prenoćište, no i tu smo noću uznemiravani artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Pored ovoga, danju su pokreti bili svedeni na najmanju meru, a preduzete su i sve druge mere maskiranja naših položaja. Blagodareći svim ovim merama brigada je imala minimalne gubitke od artiljerijskog i avio-bombardovanja. Koliko je intenzivno bilo ovo bombardovanje govori i ovaj podatak:

19. februara (kao uostalom i svih ostalih 10 dana od 18. do 28. februara) ceo dan su bombardovali u prvom redu s. Jasenjane u koje je kod 1. bataljona u obilazak došao skoro čitav štab brigade. U prvi sumrak, računajući da je bombardovanje danas završeno, jer se više i nije videlo dobro, štab brigade se premestio u kuću gde je trebalo i da zanoći. Tek što su ušli u kuću osmatrač je signalizirao dolazak aviona. Skloniti se nije imalo kud, jer su avioni u prvom naletu počeli selo da zasipaju bombama. Jedna bomba je udarila posred kuće u kojoj su se nalazili gotovo svi članovi štaba brigade, kuriri i neki drugovi iz 1. bataljona, a drugi ispred podrumskih vrata. Komandant, zamenik komesara i kuriri su sišli u podrum a politički komesar i član politodjela su ostali u sobi. Kako je moglo, ipak se dobro svršilo! Lakše su ranjena dva druga iz bataljona i zamenik komesara brigade, a poginuo je nasred sobe izrešetan gelerima član politodjela Marko Sofranac. Pored ovih od bombardovanja je 4. bataljon imao 1 poginulog i 2 ranjena, a 3. bataljon 2 ranjena.

Dok je u vazduhu bio vrlo aktivan neprijatelj je želeo da i na kopnu vrši ofanzivne operacije. Njegove M.V.A.C. (četničke formacije) stalno su se nagomilavale pred frontom brigade tako da 22. februara italijanska komanda U'Mostaru izveštava: »Određio sam dan 23. februar kao početak ofanzivne akcije koja će se izvoditi s obje strane doline Neretve i to: sa grupom od 1.500 M.V.A.C. i jednim bataljonom pješadije (odnosi se na 3. bataljon 56. puka — prim, autora) istočno, i sa oko 1.800 M.V.A.C., (prvim ešelonom Crnogoraca) i pokretnom grupom »Scotti« od tri bataljona, zapadno od rijeke.

U prvo vrijeme cilj operacije neprijatelja je potući formacije osmotrene na ušću Drežanke i Vrđi, kako bi se moglo zatim produžiti na Ramu i Konjic. Italijanska komanda u Mostaru se čak usudila da 23. februara u 18.00 č izvesti višu komandu: »Kolona istočno od Neretve sastavljena od V.A.C, i 111/56. p.p. savladavši jak otpor, stigla je poslije podne danas 23. februara do kote 383, Jasenjani, Obodine«, a već 24. februara lakonskim izveštajem obaveštava o teškoćama: »Kolona A naišla je na jak otpor. Jako vatreno protivdejstvo artiljerije, bacača i mnogobrojnog automatskog oružja spriječilo je napredovanje kolone preko sljedećih položaja kote 383, Jasenjani, Obodine gde su se V.A.C, večeras učvrstili za odbranu. Pretrpljeni gubici u toku dana: 15 mrtvih i 19 ranjenih V.A.C, neprijateljski gubici nisu utvrđeni«.

Neprijateljska komanda očito preuveličava naše naoružanje da bi opravdala svoje neuspehe. Poznato je da naša brigada u svom sastavu nije imala artiljerijskih jedinica, no i pored toga, neprijatelja »tuče« naša artiljerija. Neprijatelj videvši da sa ovim snagama neće moći da izvrši postavljene zadatke, nastavlja i dalje da koncentriše uglavnom četničke formacije radi preduzimanja novih ofanzivnih operacija. I već u svom izveštaju od 26. februara stoji: »Sutra ujutro 27. februara, poslije pripreme artiljerije i avijacije razviće se uporedna akcija velikog zahvata, da bi se u prvoj fazi eliminisale partizanske formacije u zoni Drežnica ... Kolona istočno od Neretve, sastavljena od 2.500 protivkomunističkih dobrovoljaca i 111/56. sa minobacačima i artiljerijom, nastupaće ... duž puta Jasenjani — Gornje Selo — Gomila — Popratine, sa ciljem da se tuku partizani i da se zamašnim pokretom natjeraju sa visine na Neretvu.

Kolona zapadno od Neretve sastavljena od 1.500 Crnogoraca od V.A.C, od 11/56. od jednog bataljona crnih košulja i artiljerije nastupiće putem Sirge — Vrđi...

Sutra 27. februara, pokret ovih dveju kolona će se po svojoj prilici spojiti u jednu završnu akciju između Drežnice i Neretve«.

Svu ovu neprijateljsku silu držali su pred sobom 4. i 1. bataljon naše brigade sa ukupno 350—400 boraca. Stvorio se odnos snaga 8 : 1 u korist neprijatelja. U pešadijskom naoružanju, ako uzmemo formacijske jedinice, odnos je sličan, ali neprijatelj raspolaže artiljerijom i avijacijom, a naše jedinice ih nemaju. Dakle, nadmoćnost neprijatelja je očigledna, ali on i pored toga nema nikakvog uspeha, što potvrđuje i njegov izveštaj od 27. februara u 18.00 č: »U sektoru Drežnica kolona istočno Neretve naišla je na jak otpor partizana raspoređenih na padinama i zapadno od uvale Bijela — Stanovi. Poslije podne dostignuti su sledeći položaji: Borovac — Grabovčići sjeverno od Jasenjani«. Ni u izveštaju od 28. februara neprijateljska komanda ne može ništa novo da javi: »Kolona koja dejstvuje istočno od Neretve savladala je znatan otpor, kasno poslije podne zauzela je desnim krilom Klb. Polje isturivši delove prema jugu«.

Na sektoru naše brigade ni koraka nisu napredovali; rejon Klb. Polje nisu držale naše jedinice. Kao što će se videti kasnije mi smo držali inicijativu u rukama noćnim prepadima koje su uspešno izvodile naše jedinice. Evo, ukratko, kako su se svi ovi naponi i koncentracije neprijateljskih snaga na kopnu odražavali na naše jedinice u prvoj borbenoj liniji.

Četnici su 23. februara pokušali da probiju naše položaje ali su odbijeni. Mi smo, takođe, vršili noćne prepade sa ciljem uznemiravanja, nanošenja gubitaka i prikupljanja obaveštajnih podataka. Takav jedan napad preduzet je 27. februara oko 22.00 sa po jednom četom iz 1. i 4. bataljona. Četnici su iz prednjih položaja odbačeni. Naše i njihove položaje deli samo dolina r. Bijeli potok. Rastojanje nije veliko, tako da se glasniji govor može čuti i razumeti. Kad bi nas Italijani bombardovali i tukli artiljerijom, oni bi se smejali i veselili tobožnjoj našoj pogibiji. Naši bi se pojavili živi i zdravi nazivajući ih izdajnicima, slugernjama, makarondžijama. Takvi i slični razgovori trajali su danima. Četnici bi noću, da bi prikazali svoju silu, palili vatre, duž njihovog položaja od grebena iznad Neretve pa levom stranom r. Bijeli potok pored sela Ravne, s. Grabovići sve do planine Prenj. Pošto vatre nisu gorele samo na prednjoj liniji nego i u pozadini (imao se utisak da je to neko gradsko naselje), one su nam omogućavale da bolje uočimo njihove položaje. No, i bez ovoga bilo nam je jasno da neprijatelj ispred nas koncentriše snage. Radi obezbeđenja od svake eventualnosti uputili smo jednu četvu u rejon koliba Bunarine sa zadatkom da se levo poveže sa delovima 4. proleterske brigade, što je ova i učinila.

Neprijatelj je vršio pritisak na obe strane Neretve. Na desnoj obali zatvarala je taj pravac 2. dalmatinska brigada koja je imala nekoliko žestokih borbi sa četnicima u rejonu s. Vrđi. Iz podataka koji su dobijeni od uhvaćenih četničkih kurira, videlo se da Nikšićka i Trebinjska četnička brigada, sa tri samostalna bataljona, treba da napadnu 2. dalmatinsku brigadu u rejonu s. Vrđi. Po naređenju štaba 2. proleterske divizije poslali smo naš 2. bataljon u pomoć Dalmatincima, koji 28. februara upućuju izveštaj da su potukli četnike; naš 2. bataljon je u jurišu zaplenio teški i laki bacač, teški mitraljez, nešto pušaka, municije i hrane. Ubili su oko 15, a ranili oko 50 četnika, a ostale delove četničke bande progone prema s. Goranci.

Iako je ovaj kraj siromašan i jedva sebe izdržava, ishrana naših boraca za sve vreme je redovna i dobra, blagodareći plenu koji je dobiven u dolini Neretve od zarobljenih italijanskih jedinica. U međuvremenu je 4. proleterska brigada zauzela italijanski garnizon Jablanicu u kome je bilo, pored ostalog, i dosta magacina sa hranom. Ipak se osećamo nelagodno zbog stajanja na jednom mestu. Naši borci više vole da napadaju, nego da se brane. Kanjon Neretve i krševiti ogranci Prenja čine nas sku-

čenim, jer smo navikli na širinu, na veću manevarsku mogućnost. Zato nas je i obradovalo naređenje iz divizije za pokret prema Prozoru i Gornjem Vakufu.

BITKA ZA RANJENIKE

Dok su jedinice naše brigade vodile uporne borbe u dolini Neretve, štiteći sa 2. dalmatinskom brigadom desni bok Operativne grupe, neprijatelj je na brzu ruku formirao grupu »Vogel« i njome oko 20. februara preduzeo iz rejona Bugojna u pravcu G. Vakuf — Prozor operaciju koju je nazvao »Mostar«. Pravac prema G. Vakufu i Prozoru zatvarale su po jedna brigada iz 1. proleterske i 7. banijske divizije, ali je neprijatelj uz žilav otpor naših jedinica, uspeo da 22. februara zauzme G. Vakuf, a sutradan da produži 3—4 km južno od Vakufa, gde su ga naše jedinice protivudarima primorale da pređe u odbranu. Za to vreme nemačka 717. divizija probija se od Mrkonjić-Grada preko Jajca i D. Vakufa, pa je 25. februara sa jednim pukom doprla do D. Vakufa, gde je uhvatila vezu sa grupom »Vogel« i stavila je pod svoju komandu. Od 27. februara, 717. divizija vrši napad na položaje naših jedinica sa tri pravca: prema Vilića gumnu, ka s. Pidriš i na Crni vrh. Uspeva da potisne naše snage prema Prozoru, jer one nisu mogle zadržati brojno nadmoćnijeg, tehnički opremljenijeg a uz to i dobro odmornog neprijatelja. Stvorila se kritična situacija u rejonu Prozora gde su se nalazili naši teški ranjenici. Stoga Vrhovni štab koncentriše nove snage na ovaj sektor, između ostalih našu i 4. proletersku crnogorsku brigadu iz 2. proleterske divizije. Zbog toga smo i napustili položaje koje smo skoro 10 dana držali i prema naređenju divizije ubrzanim maršem krenuli u pravcu Jablanice i Prozora.

Marš smo otpočeli 1. marta, upravo na godišnjicu formiranja naše brigade. Za godinu dana otkako je formirana u Čajniču, 2. proleterska je savladala nekoliko neprijateljskih ofanziva i izrasla u čvrstu borbenu jedinicu na koju je mogao i štab divizije i Vrhovni štab da računa sa puno uverenja da će postavljeni joj zadatak biti izvršen. Takav zadatak upravo i sada izvršava . . . Kolona maršuje dolinom Neretve, napuštajući bojište na kome je potučena italijanska divizija »Murge«. Na svakom koraku su mrtvi i zarobljeni neprijateljski vojnici, razrušene kuće, razbacani delovi oružja. Prolazimo kroz Jablanicu *°ja ostavlja utisak velikog bojišta. Tragovi borbi osećaju se na

svakom koraku, na licu svakog čoveka, na svakoj kući. Još se puše zgarišta porušenih i zapaljenih kuća. Čitava okolina zaudara na izgoreline kostiju, mesa, krpa i drveta. Tu u Jablanici vidimo zaplenjene topove, tenkove i kamione.

Brigada je, po stizanju u rejon Jablanice, ručala i odmah produžila za Prozor. Od Jablanice je pokret brigade vršen kombinovano; peške i kamionima, koji su u nekoliko navrata prihvatili bataljone i prebacivali ih na položaje. Naređenje za ubrzanje pokreta dobili smo od druga Tita. Zamenik komandanta brigade Lune i ja kao načelnik štaba, radi organizacije marša i njegovog ubrzanja, odlazimo na čelo kolone. Usput nailazimo na kolone u maršu u kojima se mestimično stvara gužva. Borci od umora spavaju u koloni. Komore se nabijaju i zakrčuju put. Zarobljeni Italijani nose municiju. Kamioni prolaze i u jednom i u drugom pravcu. Ipak se nekako kotrlja! U dolini Rame treba da nađemo na komandno mesto Vrhovnog štaba NOVJ. Naređeno nam je da svratimo tamo gde ćemo dobiti detaljnija naređenja. Jašuci na konjima na čelu kolona, iza jedne okuke spazismo električno osvetljenje. Nismo na njega navikli, pa nam odmah privuče pažnju. U ovom rejonu, prema obaveštenju, trebalo je da bude Vrhovni štab. S desne strane puta, u jednoj kući kraj vodenice potočare u s. Gračac, gde je i svetlelo električno osvetljenje, nalazio se Vrhovni štab. Dryg Tito nas je primio u svojoj radnoj sobi sedeći za stolom nagnut nad kartom. Bez mnogo reči naredio nam je da se brigada što pre prebaci u rejon Makljen gde će prema situaciji dobiti konkretan zadatak.

Izjutra, 2. marta, stižemo u rejon Prozora. Oko 14 časova postavljamo 1, 3. i 4. bataljon na položaje Makljena. U tom rejonu već se čuje borba. Naše haubice tuku neprijatelja. Saznajemo da je najkritičnija situacija na desnom krilu, u rejonu Crni vrh, gde 1. dalmatinska brigada ne može da izdrži neprijateljeve napade. Upućujemo naš 1. bataljon u pomoć Dalmatincima. Oni uspevaju da malo potisnu neprijatelja i da učvrste položaje u rejonu Crni vrh. Vraćamo 3. bataljon u s. Gmići, u kome se nalaze i ostali delovi brigade, da se malo nahrani i odmori. • 3. marta izjutra dobili smo zapovest druga Tita za prelaz u protivofanzivu na ovom sektoru sa zadatkom da se uništi nemačka grupacija koja se ustremila prema Prozoru. Čitava operacija će se izvesti na sledeći način:

1. Desna kolona: komandant Koča Popović, sa dve brigade 1. proleterske divizije i 1. dalmatinskom brigadom 3. divizije, napada opštim pravcem s. Seferovići — s. Dobrašin — s. Zdrin-

ce — s. Vrsi — s. Krupa — s. Sarajvilić, sa zadatkom da udari u levi bok i pozadinu neprijateljskog rasporeda.

2. Srednja kolona: komandant Peko Dapčević, sa 2. i 4. proleterskom brigadom 2. proleterske divizije i 7. brigadom 7. banijske divizije, napada opštim pravcem Vilića-gumno — Kobila — Podovi — s. Paloč, obuhvatajući komunikaciju Prozor — Gornji Vakuf preko Pidriša i Crnog vrha.

3. Leva kolona: komandant Pavle Jakšić, a sa dve brigade 7. banijske divizije i 3. krajiškom brigadom 1. proleterske divizije, iz rejonu Oglavak vrši bočni napad na neprijateljsku grupaciju, s ciljem da u sadejstvu sa ostalim kolonama okruži i uništi neprijatelja južno od G. Vakufa.

4. Protivofanzivu podržava Haubički divizion sa pogodnih položaja u rejonu Makljena.

Početak napada u 15.00 č, 3. marta 1943. godine.

U vreme i pre izdavanja naređenja Vrhovnog štaba za protivofanzivu, situacija na ovom delu fronta bila je sledeća: 717. nemačka divizija stvorila je skoro kritičnu situaciju probivši se pravcem Vilića-gumno — s. Draževo, tako da je 4. proleterska brigada, po bataljonima kako su pridolazili, ubacivana u boj i u sadejstvu sa 3. krajiškom brigadom, u toku 2. februara, posle uporne i teške borbe uspela da odbaci neprijatelja u pravcu Pidriša i Voljica. U rejonu Crni vrh pred našim 1. bataljonom koji je donekle stabilizovao položaj bila je grupa »Vogel« (iz 718. nemačke divizije) u sastavu: 738. puk (bez jednog bataljona); štab 668. artiljerijskog divizionu sa jednom baterijom 668. artiljerijskog divizionu, jednom domobranskom haubičkom baterijom i sa tri domobranska artiljerijska voda; 738. pionirska četa, četa »3. domobranskog pionirskog bataljona«; delovi 202. oklopnog bataljona. . . Zapadno od komunikacije Prozor — G. Vakuf, na liniji k. 1118 — k. 1312 — k. 1081 i k. 1002, pukovi 717. divizije (749, 778, 737. i 942) utvrđuju se za odbranu, jer su već u prethodnim borbama izgubili inicijativu.

Radi izvršenja postavljenog zadatka napravili smo sledeći raspored brigade: 1. bataljonu, na desnom krilu u rejonu Crni vrh, pridružili smo i 5. bataljon; u pravcu Pidrišnica — s. Pidriš uputili smo 2. i 3. bataljon; 4. bataljon smo zadržali u drugom ešelonu. Napad nismo mogli početi u 15.00 č zbog toga što su neprijateljski položaji bili mnogo povoljniji od naših, te smo izvršili pripreme do prvog sumraka. Koordinaciju dejstva 1. i 5. bataljona vršio sam ja kao načelnik štaba brigade.

U prvi sumrak, 1. bataljon potpomognut 5. bataljonom i uz sadejstvo delova 1. dalmatinske brigade, zauzeli su dominantne položaje u rejonu Crni vrh. Međutim, neprijatelj odmah posle našeg protivnapada pokušava da povрати izgubljene položaje. Razvija se žestoka borba. Pojedini položaji su nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Do pola noći vodila se bliska borba prsa u prsa. U ovoj borbi naročito se istakao 5. bataljon čiji su se borci hvatali za gušu sa Nemcima. U poslednjem jurišu naše jedinice su uspele da proteraju Nemce iz trougla Vrbas — Crni vrh — komunikacija Makljen — G. Vakuf. Neprijatelju su naneti osetni gubici; zaplenjeni su 2 bacača i 2 topa; 1. bataljon je imao nekoliko mrtvih i ranjenih drugova. Među poginulima su desetar Sadžak i vodnik Vlada Radovanović.

2. i 3. bataljon su ispred sebe do neprijateljskih položaja imali teren pošumljen niskim žbunjem i rastinjem, tako da se u noći moglo teško kretati, a još teže orijentisati. Nemačke jedinice su iskoristile ovu okolnost pa su iza iskopanih zaklona, dobro maskirani, propustili naš streljački stroj na 10—12 m, a onda otvorili paklenu vatru iz svih oruđa. Naši su izvršili juriš i na nekim mestima našli se u pozadini neprijatelja. Nastalo je pravo gušanje. U jednom momentu nije se znalo ko je i gde je neprijatelj. Pred zoru Nemci su odbačeni na čitavom sektoru, a u toku dana nastavili smo da ih gonimo u pravcu s. Pidriš — s. Mačkovac — s. Mračaj ... 2. bataljon je imao osetnih gubitaka.³ Naši su zaplenili: 3 »šarca« i 4 parabeluma ... 1. bataljon je zarobio nemačkog majora, komandanta III/738. pešadijskog puka koji je u odstupanju zalutao u šumi, pa nabasao na partizane.

Napadi naše brigade koja je dejstvovala s obe strane komunikacije Prozor — G. Vakuf, bili su podržavani od haubičkog divizionara. Neprijatelj je osetivši udar naše Operativne grupe bio prinuđen na odstupanje. On to i sam u jednom od svojih izveštaja, od 4. marta u 21.00 č kaže: »Jak neprijateljski pritisak u toku čitavog dana prisilio je diviziju da se povuče. U toku noći neprijatelj je sa nepoznatim snagama otpočeo marš u pravcu Travnika, izbegavajući G. Vakuf.

749. puk (manje jedan bataljon) brani liniju: Raići — Osejnica. 778, 737. i 942. puk brane liniju: Jagnid — Podovi k.

³ Na samim rovovima neprijatelja nađeni su mrtvi: Dobrosav Panić radnik i Miro Bjeličić seljak — oba iz Čačka; Vaso Tepšić radnik iz nekog mesta u Baniji.

666. Grupa »Vogel« i 775. puk brane liniju: Sjeveroistočni rub G. Vakufa k. 688. Štab divizije: Podgrade.

Pretrpljeni gubici: 6 mrtvih i 41 ranjen. Neprijateljski gubici nepoznati«.

Neprijateljska avijacija nadleće naše položaje i koristi svaku priliku da bombarduje i mitraljira sve što osmotri na zemlji. Zbog toga smo preduzeli stroge mere maskiranja. Blagodareći pošumljenom terenu to nam i uspeva, tako da dejstvo neprijateljske avijacije nema uspeha.

Za napad na centralnom delu neprijateljskog fronta određen je 2. i 4. bataljon, pravcem: s. Mačkovac — s. Mračaj — G. Vakuf, koji će biti podržan tenkovima zaplenjenim od Italijana. Početak napada bio je određen za 4. mart u 21.00 č, ali usled zakašnjenja tenkovske jedinice on nije uspeo, te je ponovo izvršen 5. marta oko 5.00 č. Bataljoni su bili podržani brdskom artiljerijskom baterijom i minobacačima sa položaja južno od s. Mačkovac. Ostali bataljoni 2. proleterske brigade bili su u brigadnoj rezervi. U jurišu sa tenkovima, 2. i 4. bataljon su bez većeg otpora proterali Nemce koji su se povlačili prema G. Vakufu — Bugojno. Naši su, goneći neprijatelja, uspeli da zauzmu Strmicu (dominirajući položaj južno od G. Vakufa) odakle smo osmatrali neprijatelja kako odstupa prema Bugojnu. Komunikacija i čitava dolina je zakrčena ljudstvom, vozilima, artiljerijom i komorom. Bila je milina gledati Švabe kako bezglavo beže, a čitavu ovu bežaniju štite sa oko 500 boraca iz G. Vakufa. Delovi naših bataljona u svom naletu zauzimaju prve kuće G. Vakufa i bunker u rejonu džamije. Privukli smo i naš protivkolac i postavili ga na pogodne položaje da bismo tukli nemačke tenkove koji su se posle prvog naleta panike malo sredili i počeli se vraćati u G. Vakuf. Nemci vrše protivnapad podržan tenkovima i uspevaju da potisnu naše jedinice iz grada i iz bunkera.

Sadejstvo brdske artiljerije i minobacača sa našim bataljonima bilo je ovom prilikom vrlo slabo. Umesto pokretom i vatrom da prate bataljone topovi i minobacači se nisu makli sa položaja. Kada smo izbili na kosu Strmica i kada smo imali sjajnu priliku da dotučemo odstupajućeg neprijatelja, artiljerije i minobacača nigde nije bilo. Neprijatelj to koristi da uz pomoć avijacije u grupama od po 20 aviona, strahovito bombarduje i mitraljira naše položaje na kosi Strmica, koja je gola te se ne može maskirati. Bataljoni se dižu sa čistine, pokušavaju da

nađu bolji zaklon i bivaju potpuno otkriveni. Nemačka avijacija ubitačno bombarduje i mitraljira borce u pokretu; počinje odstupanje naših bataljona. Neprijatelj pojačava dejstvo aviona, koristeći i povoljne atmosferske prilike. Naši bataljoni su prvi put pretrpeli bombardovanje u ovakvim uslovima i sa toliko žestine, što je i bio uzrok nesnalažljivosti boraca i starešina. Imali smo priličan broj ranjenih i poginulih drugova. Među poginulima je komandant 4. bataljona Petar Graovac, zatim vodnik Andžić i drugi.

Na našem levom krilu, kod 4. proleterske brigade čuje se borba; desno, na pravcu dejstva 1. proleterske divizije, situacija nam je nepoznata. Čvrste veze sa susedima nije bilo.

Neprijateljska avijacija nije podržavala nikakav protivnapad Nemaca. Ona ih je samo spasavala od katastrofe. Ovo se vidi i po položajima koje su Nemci zadržali u 21.00 č, 5. marta, o čemu govore u svom izveštaju: »717. divizija: Nastavlja se jak neprijateljski pritisak na jugoistoku neprijateljskog pokreta, s obje strane ceste G. Vakufa — Bugojno, u pravcu sjeveroistoka. Njemačka zapreka sjeverozapadno od G. Vakufa povučena je na liniju: Jagnid — istočni rub Podgrada — Bistrica — k. 917. Predviđeno je zakrčenje ceste za G. Vakuf.

Pretrpljeni gubici od 4. do 5. III: 6 mrtvih, 35 ranjenih i 5 nestalih«.

Dnevni neprijateljski izveštaj za 5. mart o dejstvu avijacije glasi: »Težište borbenih letova pred 717. div. Puni pogoci postignuti u baterijski položaj i neprijateljske koncentracije. Jedan top razoren, ukupno 92 borbena leta«.

Iz ovih izveštaja se može zaključiti da su Nemci evakuisali G. Vakuf, iako naše jedinice nisu na njega navaljivale. Iz kasnijih izveštaja se vidi da su Nemci na pomenutoj liniji prešli u odbranu s namerom da na njima čekaju spajanje sa 369. divizijom koja je trebalo da im dođe u pomoć sa pravca Livna.

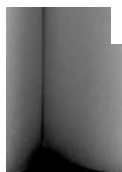
Pod utiskom izgubljene bitke, potučeni i odbačeni na desetine kilometara od Prozora, oni za izvesno vreme gube kontakt sa našim jedinicama na pravcu Bugojno — G. Vakuf. Od 5. do 8. marta oni ne teže da ga uspostave na tom pravcu. Našoj brigadi je pogodovao ovakav odnos neprijatelja, jer je ona 5. marta uveče dobila naređenje da napusti ove položaje i da se hitno uputi u Jablanicu na novi zadatak. Blagodareći ovakvoj situaciji mi smo, ne čekajući smenu, izvršili pokret.

MANEVAR RADI IZVRŠENJA GLAVNOG ZADATAKA

Od 1. do 5. marta, na prostoru Prozor — G. Vakuf 2. proleterska brigada je vodila danonoćne borbe, pa je fizički i psihički, svakako, bila iscrpljena. Imali smo i izbačenih iz stroja. Poginuo nam je jedan broj najboljih boraca i rukovodilaca: u 4. bataljonu pored Pere Graovca, poginuli su Akić i Rika; u 1. bataljonu, poginuli su Sadžak i Vlada Radovanović. Ali brigada zbog toga nije izgubila od svoje moralne čvrstine; ona se 5. marta uveče, tako reći iz juriša, izvlači i ide na novi zadatak.

Prema naređenju štaba 2. proleterske divizije naša brigada je u prethodnici divizije, a ova je pak u prethodnici čitave grupacije. Pravac pokreta je Prozor — s. Rama — s. Jablanica — s. Krstac — s. Javornik — s. Idbar — s. G. Bjela — s. Borci. Pa da bi se brže manevrovalo stavljeni su nam na raspolaganje i neki kamioni. Dva bataljona se moraju što hitnije prebaciti za Jablanicu. Za ovaj zadatak određeni su, sa zamenikom komandanta brigade, 1. i 3. bataljon, koje smo smatrali relativno najodmornijim. Pokret do Makljena peške, a odavde do Rame kamionima. U nizu neprospavanih noći još jedna se pridružuje. Ova dva bataljona bila su zadržana od Vrhovnog štaba u rejonu s. Ustirama, jer su Nemci sa pravca Konjica upali u s. Ostrožac i ugrožavali bok pravca kretanja naše grupacije... 3. divizija je zatvarala taj pravac, ali radi svake sigurnosti poslat je i naš 1. i 3. bataljon koji su 6. marta stigli u rejon s. Mrakovo gde su se povezali sa 10. hercegovačkom brigadom. Noću 6/7. marta 3. divizija vrši opšti napad u pravcu s. Ostrožac. Za komandanta jedne napadne kolone određen je zamenik komandanta naše brigade, jer u napadu učestvuju i naši bataljoni, koji 7. marta izbijaju na položaje Križ — s. Falanovo Brdo (na desnoj obali r. Neretvice), koje zadržavaju u toku dana. Noću 7/8. marta, stiže im smena, pa 1. i 3. bataljon zorom 8. marta kreću za brigadom, pravcem s. Rama — s. Jablanica — s. Krstac — s. Javornik gde su i prenoćili. Sutradan, 9. marta, ovi bataljoni su stigli glavninu brigade u s. Breza.

U međuvremenu, glavnina 2. proleterske brigade maršuje pravcem Prozor — s. Rama — s. Jablanica, gde stiže 6. marta predveče. U Jablanicu su bile upale četničke bande pa ih je bataljon 2. dalmatinske brigade proterao tako da su oni držali položaje na levoj obali Neretve, u rejonu Rame i Jablanice. Železnički most preko Neretve u Jablanici bio je porušen tako da mu je gvozdена konstrukcija na desnoj obali svaljena u samu

Neretvu, dok je na levoj obali ostala na nosećim stubovima . . . 2. dalmatinska brigada je još po proterivanju četnika iz Jablanice dobila zadatak da se preko mosta prebaci na levu obalu i istu očisti, stvorivši mostobran koji je naša brigada trebalo da proširi i da obezbedi prelazak glavnine sa ranjenicima. S obzirom da su četnici poseli samu levu obalu kod mosta i bunker, to su pušćanom i mitraljeskom vatrom kontrolisali samo mesto prelaza. Zbog toga danju se nije moglo ništa raditi na pripremanju mosta za prelaz, a još manje prelaziti. Moralo se noću raditi.

Most je koliko-toliko, pod rukovodstvom načelnika inženjerije Vrhovnog štaba, osposobljen i odmah po padu mraka, 6/7. marta delovi 2. dalmatinske brigade prešli su na levu obalu Neretve, proteravši četničke bande neposredno sa obale i bunkera. Odmah potom, počeli su prebacivanje naš 2, 4. i 5. bataljon. Prelaz je bio vrlo težak. Prilaz mestu prelaza bio je strm i nezgodan; sam prelaz preko gvozdene konstrukcije na nekoliko mesta bio je uzak i komplikovan, a ispod konstrukcije u mrkloj noći kao avet stravično je šumela neukrotiva Neretva. Sve je to uticalo na borce; neki su se i teško odlučili na hodanje po ovim gvozdeno-drvenim lestvicama, no ipak sve se dobro svršilo. Do svitanja prebacili smo glavninu pešadijskih delova koji su odmah iz pokreta nastavili da proširuju uski mostobran što su ga stvorili Dalmatinci. Iako umorni od pešačenja i nespavanja bataljoni su energično dejstvovali i poteravši četničke bande, nastavili da ih gone u pravcu s. Kratac — s. Javorak. Razbijeno je pet četničkih brigada u jačini od 3.000 vojnika i to: 1. i 2. durmitorska brigada; Jezero-šaranski i Pivski odred i Nikšićka brigada. Naše prethodnice su uhvatile na spavanju neke četničke jedinice i štabove u s. Krstac. Pored poginulih, zarobljeno je oko 100 četnika; zaplenjeno municije, bombi i nešto hrane. Nađeni su padobranci kojima su Italijani bacali hranu i municiju četnicima.

Naši bataljoni nastavljaju gonjenje četničkih bandi, koje se raspadaju. 4. bataljon koji se nalazio u rejonu s. Javorak nije se obezbedio, pa je iznenađen protivnapadom tzv. Leteće brigade (najelitnija četnička jedinica, pr. autora) i morao se povući u neredu . . . 2. bataljon, bez vodiča, umesto da razbija četničke bande u pravcu s. Breza, zalutao je i krenuo u pravcu r. Krstac. Komandant brigade daje zadatak ovim bataljonima da u toku noći proteraju četnike iz s. Javorak, te ih 2. bataljon

odbacuje do s. Celebić. Istovremeno i Nemci napuštaju s. Ostrožac.

Bataljoni su 8. marta bili ovako razmešteni: u s. Memja Selo 4. bataljon, u kolibama s. Breza 5. bataljon, u kolibama Bunari 2. bataljon; štab brigade u rejonu s. Breza. Osmatramo četničke položaje na desnoj obali rečice Idbar i s. Idbar, na padinama planine Ljubinja. Teren je pokriven snegom, te se na belom pokrivaču jasno ocrtavaju ljudske figure. Prema onome što smo osmotrili, moglo se zaključiti da su četnici gusto poseli pomenute položaje. Mi ovde imamo tri umorna i prozebla bataljona; 3. i 1. bataljon još nisu stigli a prema zapovesti divizije još istog dana, odnosno noću 8/9. marta moramo da napadnemo četničke položaje. Upućujemo izveštaj štabu divizije i predlažemo da se napad odgodi za sutradan.

9. marta stiže 1. i 3. bataljon, pa je čitava brigada ponovo na okupu. Stiže i štab divizije. Preko dana sa štabovima bataljona izviđamo neprijateljske položaje i vršimo ostale pripreme za napad. Neprijatelj žestoko bombarduje naše položaje u rejonu s. Breza; iz rejona s. Celebići, gde su došli Nemci posle povlačenja iz s. Ostrožac, tuče artiljerija po rejonu Javorik i Bunari, i nanosi nam gubitke: 2 poginula (kurir Samardžić iz 2. bataljona i Duško iz 5. bataljona) i 5 ranjenih drugova.

Posle temeljnih priprema i izviđanja položaja, izvršen je noćni napad na neprijatelja. 1. i 2. bataljon, prešavši dolinu Idbar, podišli su neprijateljskim položajima i ručnim bombama, uz juriš, zauzeli položaje koje su branile tri četničke brigade. Naši gubici su bili: iz 1. bataljona poginuo Sima Karapandža i 4 ranjena druga. Zarobljen 1 četnik, a ostali pobegli prema s. G. Bjela.

Naši bataljoni su u poteri za četnicima. Za našom brigadom kreće se 4. proleterska brigada. Goneći neprijatelja, u toku 10. marta, 1. i 4. bataljon izbili su u rejon Siljevica — Radovac. Neprijatelj se zadržao na desnoj strani rečice Bjela. Stabu 2. proleterske divizije poslat je izveštaj o prethodnim akcijama brigade. Uveče stiže naređenje štaba divizije da još iste večeri napadnemo neprijatelja u rejonu s. G. Bjela. Napad je trebalo izvršiti u sadejstvu sa 4. proleterskom brigadom, no kako bataljoni ove brigade nisu mogli učestvovati, jer su bili zauzeti drugim akcijama, to je napad odložen za sutradan.

Danonoćne akcije, uz teške atmosferske prilike (sneg i zima) i uz vrlo slabe smeštajne prilike i ishranu, iscrple su

borce. Vaške se počinjju množiti te nas i one iscrpljuju i pored uspešne borbe našeg saniteta protiv ovog prenosioca pegavog tifusa. »Partizansko bure« bilo je stalno sa nama. Rastajali smo se od važnijih stvari, ali od bureta ne. Čim bi brigada ili pojedini bataljoni napravili neki predah, bure bi stupilo u akciju protiv vašiju, protiv pegavog tifusa. Imali smo u toj borbi uspeha, pa se kod nas pegavac nije ni pojavljivao.

U toku popodneva, 11. marta, četnici su izvršili napad na naš 1. i 4. bataljon u rejonu Majdani. Napad je odbijen i naši bataljoni su oko 15.00 časova prešli u protivnapad pravcem s. G. Bjela — Gudač — Strbina, a 4. proleterska brigada, na levom krilu, u pravcu s. Medasković. U protivnapadu naš 3. i 4. bataljon odbacuju neprijatelja i izbijaju na položaje Gudač — Paljevine, dok ostali bataljoni gone razbijene četničke delove ... 4. proleterska brigada nastupa, oko 18.00 časova ka s. Medasković. U toku noći cela brigada izbija u rejon s. G. Bjela, približivši se i s. Borci. Rano izjutra, 2. bataljon ulazi u s. Borci, a 3. i 4. bataljon progone četničke bande pravcem Strbina — Zdravac — s. Popratine. Razbivši tzv. Sarajevsku i Konjičku četničku brigadu, zatim meštansku četvu i župski muslimanski bataljon, bataljoni su zarobili 75 neprijateljskih vojnika, zaplenjenih 75 pušaka i 2 puškomitraljeza, nešto puščane i minobacačke municije i hrane. Po izbijanju u rejon s. Borci čitava 2. proleterska brigada se razmestila u rejonu s. Borci — s. Dolovi — s. Jezero. 3. bataljon je imao zadatak da iz rejona kolibe Crno Polje kontroliše pravac od planine Prenj.

Posle petnaestodnevni danonoćnih marševa i borbi 2. proleterska brigada prvi put dobija predah, koji će trajati tri dana. Zaista teško je opisati napore koje su borci podneli. Usled važnosti zadataka brigade nije se smelo ni pomišljati na neuspeh, jer bi on vodio u katastrofu. Svesna situacije oko teških ranjenika ona je prilazila izvršavanju postavljenih zadataka sa toliko savesti i odgovornosti da se često odricala i redovne ishrane. Dešavalo se da ima hrane, ali se nije stizalo da se skuva, usled učestalih akcija i pokreta, a pokretnih kuhinja nismo imali. Sam teren između planine Prenj i Neretve, kojim smo se kretali pokriven je dubokim snegom, strm, kamenit, besputan i nenaseljen. Utoliko pre nam je ovaj mali predah od tri dana, u širem rejonu Boračkog jezera, dobro došao. Ovde je i nadmorska visina znatno niža od one na kojoj smo bili, pa je i klima blaža i vreme toplije. Oseća se toplota sunca.

Štab brigade je u zaseoku Krstac. Predah koristimo za održavanje mnogih sastanaka. Štab brigade je održao sastanak sa štabovima bataljona i komandirima četa, na kome je izvršena analiza dosadašnjih akcija, uočeni nedostaci i slabosti i ukazano na njih. Održani su i sastanci partijskih organizacija na kojima je pretresan rad i držanje komunista u ovim akcijama. Politički rad sa borcima i meštanima, kroz pojedinačne i grupne razgovore, o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji bio je jedan od aktivnosti političkih radnika u brigadi. Objavljivane su i čitave vesti sa naših i savezničkih frontova. Brigadni sanitet preduzeo je mere da se poboljša lična higijena. Izvršeno je parenje i borci su očišćeni od vašiju. Intendantura je normalizovala ishranu jedinica. Svestrana živa aktivnost doprinela je da brigada ojača i učvrsti svoje redove. Borci su se nahranili i ispavali, te nakupili nove snage za dalje akcije.

Sve se ovo odvijalo pod neprestanim bombardovanjem neprijateljske avijacije. Prateći svakodnevno naše pokrete, neprijateljska avijacija je do maksimuma koristila povoljne vremenske prilike i bombardovala naše kolone. Na ovom terenu ona se još više aktivirala, ne dajući nam da se u miru odmorimo. Kuća u kojoj je bio smešten štab 2. proleterske brigade bila je pogođena avionskom bombom većeg kalibra. Mada su neki od članova štaba bili tu, srećom, niko nije nastradao. Teške žrtve od bombardovanja pretrpeo je 2. bataljon koji je bio razmešten u zaseoku Jezero. Naročito je nastradala njegova 3. četa. Imali su: 8 poginulih i više ranjenih drugova među kojima: Dobrica Vasović seljak iz Prislonice kod Čačka politički komesar 3. čete; Mirko Jevtić od Rudnika, Svetolik Matijević iz Lunjevice i Mitar Ilić iz G. Milanovca. Dok su se ostali bataljoni preko dana nalazili van sela, rastureni i maskirani, ovaj bataljon je nepažnjom rukovodioca zatečen u selu, na okupu.

IZBIJANJE NA DRINU

Izbijanjem brigade u širi rejon s. Borci (kao prethodnice divizije i čitave Operativne grupe VS), bila je definitivno dobivena bitka za ranjenike. Neprijatelj nije uspeo da zatvori uzak prolaz između Neretve i planine Prenj tako da je naša brigada kada je izbila u širi rejon s. Borci otvorila vrata koja su vodila na prostoriju gde su se mogle razviti veće snage Operativne grupe.

Izlaženje iz uskog manevarskog grla, koje su ograničavale planina Prenj i reka Neretva, a u kojem se mogla kretati samo jedna kolona, od s. Borci se pružila mogućnost da se u daljem prodiranju nastupa u nekoliko kolona. Štab 2. proleterske divizije je 14. marta u 15,30 č. izdao zapovest u kojoj daje zadatke jedinicama do 18. marta i po kojoj divizija nastupa u tri kolone:

— desna, 4. proleterska brigada, pravcem: s. Čičevo — s. Seljani — s. Vilišta — s. Uzriječje — s. Jezero — Ulog;

— srednja, kao glavna, 1. proleterska brigada (bez dva bataljona) i 2. dalmatinska brigada, pravcem: s. Borci — s. Čičevo — s. Glavatičevo — s. Lađanica — s. Zabrdani — s. Doljani — s. Ocrkavlje — s. Ljubuča — Obalj, sa zadatkom da uništi sva neprijateljska uporišta, naročito Glavatičevo, kao najjače uporište;

— leva, 2. proleterska brigada u sastavu pet bataljona, baterija bacača i jedan protivtenkovski top, da nastupa pravcem: s. Borci — s. Glavatičevo — s. Bjelenić (Odžaci) — s. Dindo-Polje — s. Pojčići — Humac, i da što pre izbije na liniju s. Kuta — s. Grajsalići, kidajući vezu Kalinovik — Ulog.

Levo od ove kolone nije bilo naših delova, desno se kretala srednja kolona. Čas napada na Čičevo — Glavatičevo 15. marta u 4.00 č; čas polaska sa ove linije leve i desne kolone posle čišćenja Glavatičeva.

U određeno vreme 2. proleterska brigada je izvršila pokret, poslavši u prethodnicu 3. i 4. bataljon. Računalo se da ćemo na neprijatelja naići tek u rejonu Glavatičevo, međutim njega je bilo već na liniji Lipeta — s. Čičevo, a kako ni srednja ni desna kolona nisu stigle da ga likvidiraju, naša prethodnica se probijala ka Glavatičevu pod udarom bočne minobacačke i mitraljeske vatre neprijatelja. Ipak uspeva da se prebaci ka Glavatičevu. Iz 3. bataljona ranjeno nam je nekoliko drugova. S obzirom na ovu situaciju izbacili smo 2. bataljon kao bočno osiguranje od Lipeta, a sa 1. i 5. bataljonom, četom pratećih oruđa i ostalim delovima brigade nismo išli na mostić preko Neretve u rejonu Glavatičeva, već pregazili Neretvu i preko s. Ribari krenuli pravcem koji nam je zapovešću bio određen. Kada je brigada već izbila u rejon i to: 3. i 4. bataljon u s. Dužani — s. Zavodac; 2. bataljon u s. Glavatičevo, a 1. i 5. bataljon sa ostalim delovima u s. Razići — s. Srednja Njiva, stiže nam u toku noći naređenje divizije da obustavimo dalji

pokret na tom pravcu. Komandant i politički komesar brigade pozvani su u štab divizije gde im je izdata nova zapovest u vezi sa novonastalom situacijom.

Naime, prema najnovijim podacima na prostori: Četoborje — Seljani — Kruševljani — Zaborani — Krstac — Kvanj — Tjele-Banjdo — Gračanica — Lipeta, koncentrisalo se oko 3.000 četnika, koje je trebalo opkoliti i uništiti. U tom cilju 16. marta u 15.00 č naređeno je da 2. proleterska brigada, kao leva kolona divizije, krene glavnim snagama pravcem: Glavatičevo — Krupac — Biskup — k. 458 — Borovi Do — Seljani — Kruševljani, a pomoćnim da čiste Četoborje i spusti se preko Krnjeg Dola na selo Dramiševo. Posle čišćenja pomenute prostori na liniji Luka — Štedin da zatvori pravac od Nevesinja. Desno, trebalo je da održava vezu sa srednjom kolonom divizije u kojoj je bila 4. proleterska brigada na pravcu: Biskup — s. Krstac — Rano brdo obuhvatajući s. Zaborane, da bi preko Devojačkog kuka izbila na Ivanovo brdo — s. Banjdo. Po izvršenju ovog zadatka naša brigada je sa 4. proleterskom brigadom trebalo da pročisti teren do linije s. Kljuni — s. Presjeka, gde je imala da se zaustavi i odmori do daljeg naređenja.

Brigada je odmah pristupila izvršenju dobivenog zadatka. Zamenik komandanta brigade je sa 3. i 4. bataljonom krenuo pravcem s. Janjina — Kokošinjak da bi uhvatio vezu sa glavninom brigade koja je izvršila pokret pravcem s. Glavatičevo — s. Biskup za s. Seljane i s. Dramiševo ka s. Kruševljani. Glavnina brigade je, 17. marta ujutru, stigla do s. Borovi Do gde se razdelila u dve potkolone: 1. bataljon (sa dve čete 2. bataljona); pod komandom načelnika štaba brigade, krenuo je za s. Dramiševo, a ostali delovi glavnine brigade za s. Seljani — s. Kruševljani.

Na pravcu kretanja 2. proleterske brigade nije bilo neprijatelja. Na prostori s. Dramiševo — s. Kruševljani — s. Presjeka zadržali smo se u toku dana i noći. .. 5. bataljon zaplenio je jedan puškomitraljez »brno« i oko 20 pušaka sa dva sanduka municije. Oko 12.00 č, 18. marta, stiže novo naređenje divizije da sa brigadom krenemo i izbijemo na stari pravac. Zapovest divizije od 14. marta izmenjena je u sledećem: 1. proleterska brigada postupa po zapovesti od 14. marta s tim što obrazuje levu nastupnu kolonu kuda je trebalo da ide naša brigada sa istim zadatkom; 2. proleterska brigada i 2. dalmatinska brigada obrazuju glavnu nastupnu kolonu divizije i kreću se pravcem kako je bilo predviđeno u pomenutoj za-

povesti za 1. proletersku i 2. dalmatinsku brigadu. Glavna nastupna kolona imala je zadatak da na svom pravcu pročisti sva neprijateljska uporišta i pristupi likvidaciji s. Uloga obuhvatajući ovaj sa južne strane. Po likvidaciji Uloga obezbediti se jednim bataljonom na Pandurici od pravca Nevesinja — Ulog. Pokret obe kolone 18. marta u 17.00 vršiti preko cele noći, tako da se one zadrže na dostignutoj prostorijski 19. marta u 7.00 č.

Pošto na pravcu kretanja nije bilo neprijatelja, pokret se odvijao prema datom naređenju. Brigada je do određenog vremena stigla na prostorijski s. Zabrdani — s. Doljani, gde je 19. marta u 12 č dobila novo naređenje štaba divizije, po kome će 2. proleterska brigada izbiti, 19/20. marta, na prostorijski s. Luka, s. Hotovlje; a 20/21. marta likvidirati neprijateljski garnizon u Ulogu i jednim bataljonom preseći komunikaciju Nevesinje — Ulog; posle toga očistiti s. Obalj radi održavanja veze s levom kolonom, koje u toku 19/20. marta treba da izbije na prostorijski s. Polje — s. Bojići — s. Grujić, a 20/21. marta da izbije na liniju s. Kupa — s. Grajsalići, s tim što će se 2. dalmatinska brigada postaviti na prostorijski s. Grajsalići — s. Romani. Ka Ulogu su 19. marta bili upućeni 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade sa zadatkom da ga očiste, što su oni i učinili 20. marta oko 22.00 č.

Izvršavajući postavljeni zadatak, 2. proleterska brigada je sa 1. i 2. bataljonom, 20. marta izjutra, proterujući neprijateljske patrole izbila u s. Luka; 2. bataljon je produžio za s. Sočani. Od neprijateljske minobacačke vatre imali smo 4 teško ranjena druga. Prema s. Sočani prebacili smo i 1. bataljon, jer je tamo u toku dana vodio borbu 2. bataljon sa četnicima, a u s. Luka došao je 4. bataljon na koga pripucavaju četničke jedinice iz rejona s. Obalj. Uveče 20/21. marta sa zamenikom komandanta brigade poslat je i 3. bataljon da sa 1. i 2. bataljonom predu komunikaciju Obalj — s. Grajsalići i obuhvatajući s. Obalj od severa i istoka napadnu ova sela; 4. bataljon bi napadao sa juga i jugoistoka. Selo Obalj smo prethodno uspešno tukli minobacačima. Leva kolona je polako napredovala, pa je neprijatelj, 20/21. marta, posle žestokih protivnapada, uspeo da je potisne do linije potoka Vrhovine — s. Bojići — s. Obalj. Ipak je brigada u toku noći izvršila zadatak, proteravši neprijatelja iz s. Obalj. U toj akciji 3. bataljon je zarobio 2 četnika i puškomitraljez, a 4. bataljon oko 10 četnika ubio, a nekoliko ranio i zarobio.

4. bataljon je od s. Obalj upućen u s. Strane (prema Ulogu), gde se povezao sa 4. bataljonom 1. proleterske brigade; 2. i 3. bataljon drže položaje prema Kalinoviku, na liniji: Lisica — Pandurica — s. Romani; 1. i 5. bataljon u rezervi u rejonu s. Obalj. Naknadno je i 4. bataljon povučen u rejon s. Obalj — Suvo Polje radi akcija u širem rejonu Kalinovika, gde su koncentrisane jače četničke snage, proterane sa raznih strana, koje su pokušavale da pruže ogorčen otpor. Tu su im i »elitne vašojevičke četničke brigade.«

Četnici su želeli da širim obuhvatom sa Treskavice zađu u bok i pozadinu levoj koloni koju su prethodno potisli. Na pravcu 2. proleterske brigade četnici su 21. marta vršili napad na položaje našeg 2. i 3. bataljona. Upućena je jedna četa iz 1. bataljona pravcem s. Štavanj — Romani da pomogne bataljonima time što će napasti četnike s boka i iz pozadine. Razvila se žestoka borba. Četnici, nemogavši da naše bataljone potisnu, uporno su držali zauzete položaje tako da je 3. bataljon morao jurišima da zauzima položaj po položaj. Uz tri uzastopna juriša saterao je neprijatelja do Ljubinog brda. U ovoj borbi četnici su se poslužili lukavstvom: nadirući prema položajima 3. bataljona govorili su da idu da se predaju; budnost i spremnost za akciju u 3. bataljonu je popustila; kada je neprijatelj prišao blizu zasuo je bombama naše borce i nekoliko ubio i ranio.

Štab 2. proleterske divizije, usled jakog četničkog otpora i delimičnog uspeha prema levoj nastupnoj koloni, a očito ne uzimajući dovoljno u obzir veliki uspeh 2. proleterske brigade, procenjuje da se sa ovim snagama neće moći likvidirati četničke grupacije u rejonu Kalinovika već da treba tražiti još snaga, pa odlučuje da se zadržimo na dostignutim položajima. O tome je štab 2. proleterske divizije poslao 22. marta i izveštaj Vrhovnom štabu:

»Naša divizija nalazi se sada na liniji s. Obalj — desna obala potoka Vrhovine — s. Polje i uzvodno rijekom Ljutom, gdje se jedinice odmaraju i vrše izviđanje u pravcu neprijatelja u cilju prikupljanja podataka o jačini neprijatelja, njegovom rasporedu i njegovim pokretima. Na ovom prostoru mi ćemo sačekati dolazak pojačanja u cilju izvođenja opšteg napada na četničke bande oko Kalinovika i u Kalinoviku«.

Štab 2. proleterske brigade, imajući u vidu pogodnost svojih položaja za bočni udar na neprijatelja, a i mogućnost dejstva u pozadinu njegove glavne grupacije; zatim momenat iznenađenja dok se još ne uspe stabilizovati i srediti, donosi odluku

(o kojoj izveštava štab divizije) da će odmah preći u napad udarivši delom snaga u bok i pozadinu neprijateljskog rasporeda. Znali smo da se četnici boje naših opkoljavanja, pa predložimo da se napad naše brigade podrži pritiskom 1. proleterske i 2. dalmatinske brigade, čime bi bio osujećen obuhvat neprijatelja sa Treskavice. Glavnom snagom neposredno bismo napali Kalinovik.

U međuvremenu, dok je brigada pristupala izvršenju svog plana, četnici su, 22. marta, uputili jednu kolonu jačine od oko 200 vojnika sa očitom zadatkom obuhvata našeg desnog krila, gde bi nas naterali da razvučemo snage i gonimo se sa njima po čukama. Odlučeno je da se na ovu kolonu pošalje 1. i 4. bataljon sa zadatkom da ih razbiju i produže napad u pravcu s. Jelašće, pristupajući na taj način izvršenju plana štaba brigade. Naši bataljoni, progoneći ovu kolonu neprijatelja izbili su na ravničastu prostoriju oko Kalinovika, odakle se moglo osmatrati kako naši bataljoni progone četnike i zabacuju im se u pozadinu. Među četnicima iz Kalinovika nastalo je komešanje, užurbanost i panika. A pošto se sve ovo odvijalo na snegom pokrivenom zemljištu to se lako mogao uočavati svaki pokret. Četnici u rejonu Kalinovika počeli su da se osipaju sa položaja i odstupaju ka Foči.

Predveče je 1. bataljon izbio u s. Jelašće, napadajući bočno četničke kolone koje su odstupale ka Foči. U s. Jelašće bataljon je dobio obaveštenje od naših simpatizera da se u s. Borijama nalaze četničke haubice od 100 mm, sa 60 granata. Upućena je jedna četa iz bataljona koja je zaplenila ove haubice. Za to vreme 5. bataljon je očistio i proterao neprijatelja sa položaja na Ljubinom brdu. Tako je čitav predteran do Kalinovika bio očišćen i moglo se pristupiti neposrednom napadu na ovaj gradić. U tom momentu stiže odgovor štaba 2. proleterske divizije da će se napad na Kalinovik izvesti po njihovom naređenju, a da se za sada prikupljaju samo podaci o neprijatelju. Očito da ova odluka nije u skladu sa postojećom situacijom na frontu 2. proleterske brigade. Štab brigade pak odlučuje da na svoju ruku pristupi zauzimanju Kalinovika, lišavajući se na taj način ma kakve podrške leve kolone i vrši sledeći raspored svojih jedinica: 2. bataljon napada duž komunikacije s. Obalj-Kalinovik, čisteći prethodno s. Grajsalići i obuhvatajući Kalinovik sa zapada; 3. bataljon napada na varošicu neposredno, a 5. bataljon preseca komunikaciju Kalinovik — Foča. napadajući i Kalinovik

obuhvatom od s. Jelašće; 4. bataljon 1. proleterske brigade, koji se tu nalazio, dobio je zadatak da nam štiti bok i pozadinu i služi za prihvat iz rejonu s. Romane — Ljubino brdo.

Bataljoni su 22. marta, u 24.00 č krenuli u napad. O ovom napadu ponovo je izvešten štab divizije i štab 2. dalmatinske brigade. Oko 3.30 č, 23. marta, 3. i 5. bataljon posle kraćeg puškaranja sa četničkom zaštitnicom, ušli su u Kalinovik. Neprijatelj se, očito ugrožen iz pozadine našim bataljonima i presecanjem komunikacije Kalinovik — Foča, pod zaštitom noći izvukao iz Kalnovika. .. 2. bataljon je, oko 4.30 č sa štabom brigade, takođe, stigao u Kalinovik, a oko 6.00 č izvešten je štab 2. proleterske divizije o oslobođenju Kalinovika, gde se pre zauzimanja nalazio i glavni četnički štab sa italijanskim oficirima za vezu, koji su pobegli u Foču. Zaplenjeno je nešto malo hrane, 33 mine za bacač, 1 bacač, 4 puškomitraljeza, 30 pušaka, 2 revolvera, 6.000 metaka i 18 bombi. Ubijeno je 60, ranjeno 148 i zarobljeno 20 neprijateljskih vojnika i starešina. Naši gubici: 12 mrtvih i 27 ranjenih. Utrošeno 13.092 puščana metka i 133 mine za bacač.

Štab naše divizije, očito iznenađen ovim uspehom 2. proleterske brigade, obaveštava komandanta 1. proleterske brigade:

»Jutros u zoru II proleter, brigada zauzela je i oslobodila Kalinovik. Četnici bježe u pravcu Foče i Dobrog Polja. Prema prednjem, vaša I brigada bez jednog bataljona produžice pokret na prostor Krbljine sa zadatkom zatvaranja pravca od Sarajeva — komunikaciju onesposobiti za motorna vozila.

Istovremeno pročistiti četnička sela Vlapolje i Sivolje.

II dalmatinska postavice se na prostoru Jelašće — Borje sa zadatkom zatvaranja pravca od Foče.

II proleterska brigada nalaziće se oko Kalinovika.

Hirurška ekipa u Kalinoviku.

Štab divizije premjestiće se kod Kalinovika.

S. F. — S. N!

Za Štab
Načelnik«

Razbijeni četnici u širem rejonu Kalinovika nisu više ni pokušavali davati otpor sve do Drine. Brigada se postepeno iz rejonu Kalinovika približavala Drini na odseku Brod — Trbušće, gde ju je sa 2. dalmatinskom brigadom trebalo forsirati... 1- proleterska divizija izbila je na Drinu na sektoru Foča —

Goražde. Izbijanjem naših snaga u rejon Kalinovik — Nevesinje i na Drinu završava se period operacije poznat kao »bitka za ranjenike«.

U ovom periodu 2. proleterska brigada je i dalje u prethodnici Operativne grupacije Vrhovnog štaba NOVJ, samo ne više sama već kao jedna od kolona 2. proleterske divizije koja se čitava razvila u prethodnicu. U toj ulozi ona je sve zadatke izvršila savesno i na vreme. Prebacivanje brigade sa desne strane Neretve na levu, radi učestvovanja u razbijanju četničke grupacije, mislim da je bilo necelishodno.

Treba naročito podvući uspeh brigade u rejonu Kalinovika i njegovo zauzimanje. Stab brigade je svojom inicijativom u ovom trenutku pokazao zrelost i doraslost za vođenje savremenih borbenih dejstava.

Iako je dejstvovala pod vrlo teškim uslovima i vršila odgovorne, naporene i teške zadatke, brigada je za sve vreme operacije u dolini Neretve i Rame sačuvala monolitnost i čvrstinu svojih redova. Gde god se pojavljivala i učestvovala u akcijama, u njih je ulazila sa neverovatnim žarom da sve zadatke izvrši. U ovome je uvek i uspevala tako da su njene akcije nosile svežinu, jačinu i silinu borbenih udara. Treba naglasiti da je neprijatelj borbenoj spremnosti i gotovosti doprinela i dobra organizacija i funkcionisanje intendantske i sanitetske službe u brigadi. Služba veze, bilo da je održavana preko kurira ili odeljenja za vezu koje je raspolagalo i tehničkim sredstvima veza, takođe je dobro funkcionisala i doprinela da se zadaci prenose i izvršavaju na vreme.

Gledajući čitavu aktivnost i držanje brigade u opisanim operacijama, ne može se oteti utisku da je ona za celo vreme operacije bila na visokom moralno-političkom nivou i da je sačuvala svoju udarnu snagu, izdržljivost i borbenu gotovost i da je bez predaha izvršavala sve postavljene zadatke.

Sredoje UROŠEVIC;

SA DRUGOM PROLETERSKOM

U RANJENIČKOM ESELONU

Na slobodnoj teritoriji u Bosanskoj krajini, ranjeni i bolesni drugovi lečeni su po bolnicama koje su bile razmeštene uglavnom po šumama i planinama. Takva jedna bolnica, nazvana »Slatina«, bila je na padinama Sretice (nedaleko od sela Driniča).

U gustoj šumi između visokih jela bile su podignute dve barake. Ko ih je i kada podigao ne znamo, ali po tome što je između neprijubijenih dasaka duvao hladan januarski vetar, videlo se da su građene na brzinu. U većoj baraci bile su dve sobe pune ranjenika iz raznih jedinica i krajeva naše zemlje. Manja baraka služila je za upravu i ekonomat bolnice. Sredinom decembra 1942. godine dovezli su me na saonama iz Petrovačke bolnice i smestili u jednu od ovih soba, gde sam se oporavljao od rana zadobijenih na Jelinoj poljani. Tu, na padinama Dinare, nalazila se jedna italijanska jedinica i štitila komunikacijsku vezu između Knina i Bosanskog Grahova.

4. bataljon 2. proleterske brigade dobio je zadatak da prosera Italijane i omogući ostalim našim jedinicama neometan napad na Bosansko Grahovo. Jednom smo ih uspeli proterati, ali dok smo mi izvršavali drugi zadatak, ova jedinica se povratila i, poučena iskustvom, sada dobro utvrdila. Ponovni napad izveden je noću 12/13. novembra. Talijani su nas pustili sasvim blizu. Noć je bila tamna. Iznenada sa bliskog odstojanja otpše vatru. Pogibe nam tada nekoliko drugova, a bilo je lakše i teže ranjenih.

Jedan mladić, gotovo dečko, iz nekog podgrmečkog sela, ležao je pored mene. Po padu mraka otpoče da se vrpolti u kre-